

diepere betekenis, nl. die van een constituerend element der menselijke persoonlijkheid, dat een stempel drukt op de gehele persoon. « *Geist* » en « *Leib* » zijn principieën, die hun eenheid niet dóór, maar in het persoonlijkheidsprincipe bezitten en die tezamen de ene persoon constitueren. Aldus wordt aan het lichaam inderdaad zijn werkelijke betekenis teruggeschonken.

De verhouding tussen geest en lichaam na de dood biedt een speciaal probleem. We weten slechts zeer weinig van het leven hiernamaals. Maar terecht merkt de auteur op dat ook hier een natuurlijke verklaring niet noodzakelijk in contradictie moet komen met de gegevens van de openbaring. Wanneer de H. Schrift spreekt over een nieuwe hemel en een nieuwe aarde, dan heeft dit een reële betekenis. Hetzelfde geldt voor wat St. Augustinus zegt in zijn « *De Civitate Dei* »: « Dat onze lichamelijke ogen hun eigen voorwerpen zullen hebben ». Dit is juist gezien. Maar de auteur, die de existentieel-phenomenologische methode volgt, had naar onze mening die gedachte verder moeten uitwerken door meer nadruk te leggen op de constituerende activiteit van de menselijke persoon. Wanneer de mens zijn levenswereld mede opbouwt door de zintuigelijkheid in verbondenheid met de hogere vermogens, dan zal een grondige omvorming van die zintuigelijkheid ook een grondige verandering in het te constitueren wereldbeeld met zich medebrengen. Dan pas lijkt het ons dat de interessante gegevens over de huidige stand van de natuurwetenschappen, die het eerste deel van dit werk uitmaken, hun volledige betekenis krijgen, daar die zintuigelijkheid toch geen totale verandering zal ondergaan. Een ander bezwaar hebben we tegen het gebruik van de term « substantie ». Waarom het atoom een substantie genoemd, wanneer dit door de uitdrukking « *Ganzheit* » toch beter wordt weergegeven? Zowel de menselijke persoon als een atoom een substantie noemen, kan slechts tot dubbelzinnigheid aanleiding geven. Deze studie getuigt van een reële visie op de menselijke persoon, waardoor we, zonder op onze fantasie beroep te moeten doen, toch iets kunnen bevroeden van wat het leven hiernamaals ons te bieden heeft. Een goed opgesteld personen- en zakenregister verhoogt nog de waarde van deze verzorgde Pustet-uitgave.

L. J. VAN DER LINDEN, O. E. S. A.

Bibliotheca catholica neerlandica impressa, 1500-1727. Hagae Comitum, Martinus Nijhoff, 1954. x-669 pp., 250 × 180 mm. Prijs 40 fl.

Wie zich met de ontwikkeling van de devotieliteratuur in de Nederlanden inlaat, komt spoedig tot de vaststelling dat de devotieboekjes sinds de aanvang van de zestiende eeuw vlug in aantal toenemen en vooral sinds de eerste jaren van de zeventiende eeuw nauwelijks nog zijn te overzien. Een repertorium van de « *Devotionalia* » kan dan ook aan een historicus die zich in dit labrynt waagt, de grootste diensten bewijzen. De opzet van een tiental

vorsers in Nederland om een dergelijk repertorium te vervaardigen, hebben velen hierom in de laatste jaren van harte toegejuicht.

De *Bibliotheca catholica neerlandica impressa 1500-1727* vangt aan met het jaar 1500 en gaat tot 1727, terwijl geografisch ongeveer het territorium van de bisdommen van 1559 wordt aangehouden. Dit heeft voor gevolg dat de drukken uit de periode 1500-1540 voor negen tienden aan de *Nederlandsche Bibliographie van 1500 tot 1540* van W. Nijhoff en M. E. Kronenberg worden ontleend, wat wellicht overbodig was. Verder zal het sommigen verrassen dat, terwijl de voor de Nederlanden ongetwijfeld belangrijke Keulse boekenproductie wordt opgenomen, Parijs niet in aanmerking komt.

Binnen de aldus getrokken grenzen komt de *Bibliotheca* voor een periode van 228 jaar tot een lijst van 18.754 drukken. Hierbij mogen wij echter niet over het hoofd zien dat de auteurs van de *Bibliotheca*, zoals zij zelf te kennen geven, de door hen vermelde drukken niet hebben ter hand genomen, maar integendeel alle titels aan bio- en bibliografieën en aan catalogi van bibliotheken hebben ontleend. Bij de aldus geëxcerpeerde catalogenliteratuur stellen wij nu vooreerst een paar leemten vast, welke wij betreuren. Zo werden de Dominikaanse bibliografie van J. Quétif en J. Echard (*Scriptores Ordinis Praedicatorum*, t. I-II, Parijs, 1719-1721), de Kartuizerbibliografie van Th. Petreius (*Bibliotheca Cartusiana*, Keulen, 1609), de Cisterciënserbibliografie van C. de Visch (*Bibliotheca scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis*², Keulen, 1656) niet gebruikt, de aanvullingen van J. Canivez, O. C. R. bij C. de Visch (*Auctarium ad Bibliothecam scriptorum Ordinis Cisterciensis*, Bregenz, 1927) en de Benedictijnse bibliografie van M. Ziegelbauer (*Historia rei literariae ordinis S. Benedicti*, t. I-IV, Wenen, 1734) evenmin. Wij betreuren het echter al evenzeer dat voor de Karmelieten en voor de Premonstratenserkoorheren de voorkeur werd gegeven aan twee jongere bibliografieën, een uit de jaren 1899-1908 en een van 1950, terwijl voor de eersten de oudere bibliografie van Cosme de Villiers (*Bibliotheca Carmelitana*, Orleans, 1752 ; Rome, 1927) en voor de tweeden de oudere bibliografie van G. Lienhart (*Spiritus literarius Norbertinus*, Augsburg, 1771), hoewel minder volledig, heel wat beter zijn. Verder zou, in dit verband, wellicht ook het gebruik van bibliografieën zoals die van Valerius Andreas (*Bibliotheca Belgica*, Leuven, 1623), van Fr. Sweertius (*Athenae Belgicae*, Antwerpen, 1628) en van C. Oudin (*Commentarius de scriptoribus ecclesiae antiquis*, Frankfurt a. M., 1722) enig nut hebben opgeleverd.

Voor al zal niemand over het hoofd zien dat het steeds gevaarlijk is om, zonder de edities ter hand te nemen, een litterair repertorium op te zetten. Dan worden de fouten uit de oudere bibliografieën immers ongewijzigd mee opgenomen. Zo zal een Augustijnserkoorheer, die door J. Ossinger, O. E. S. A. (*Bibliotheca Augustiniana*, Ingolstadt-Augsburg, 1768) voor de Orde der Eremiten van Sint Augustinus werd genaast, in de *Bibliotheca* als Eremit voorkomen. Misschien werd verder ook weleens een in het

Nederlands of in het Frans gesteld werk met de Latijnse titel meegedeeld, waarmee het, overeenkomstig de tijdgeest, in de zeventiende-eeuwse bibliografieën werd opgenomen.

Hiermee willen wij nochtans op de wetenschappelijke verdiensten van de auteurs der *Bibliotheca* niet afdingen. In de overtuiging dat wie zijn doel te hoog stelt wellicht niets bereikt, hebben zij de voorkeur gegeven aan een minder gecompliceerde methode, die in ieder geval tot een resultaat kwam dat wij niet mogen onderschatten. De *Bibliotheca* moeten wij echter steeds kritisch gebruiken en de auteurs zullen het zeker op prijs stellen, wanneer hun thans voldoende aanvullingen en wellicht ook correcties worden meegedeeld om eerlang een aanvullend deel te kunnen publiceren. Dan zullen zij bij voorbeeld plaats gunnen aan een Cornelius de Jongh, O. P., *Een devoot spel vande neghen chooren der enghelen omhelsende te samen den val van Lucifer ende de besittinghe van synen stoel door den mensch op rijm ghestelt*, Antwerpen, 1680 (Gent, Universiteitsbibliotheek) en aan werken van een Jacobus van Hoogstraten, O. P., zoals het *Manipulus florum*, In oppido Struthiorum, apud Ichthyophagosin z. j. (Gent, Universiteitsbibliotheek) en zoals zijn *De Purgatorio* Antwerpen, 1525 (Brussel, Koninklijke Bibliotheek; Antwerpen, Museum Plantin Moretus).

Stephanus AXTERS, O. P.

Ludwig ALTENHÖFER, *Mit Leib und Seele. P. Pius Keller, Reformator des Augustinerordens in Deutschland (1825-1904)*. Würzburg, Augustinus-Verlag, 1954. 190 x 135 mm., 132 blz. DM 4.

P. Pius Keller is de grote reformator van het Augustijns kloosterleven in Duitsland na de Secularisatie. Hij bracht zijn Orde wederom tot bloei en overleed op 14 Maart 1904 in geur van heiligheid te Münnerstadt. Het proces voor zijn zaligverklaring is nu ingeleid. In deze eerste uitvoerige biografie tekent L. Altenhöfer in een zeer vlotte stijl zonder romanceren het « portret » van P. Pius Keller met diens meest kenmerkende karaktertrekken, zodat de lezers een historisch betrouwbaar beeld van deze heerlijke priesterfiguur bekomen.

N. TEEUWEN, O. E. S. A.